

רבי מנשה יהושע פדוואה ותשובתו כנגד רבי ישראל קמחי בעניין חזקת הפרנסים להיות שליחי ציבור בימים נוראים

א. תולדות ר' מנשה יהושע פדוואה
ב. משפחתו
ג. מועד פטירתו וקנינות חכמי דורו עליו
ד. יצירתו
ה. בירורים ביחס לחכמים נוספים מאותה משפחה
ו. על תשובת ר' מנשה יהושע פדוואה

***

תשובת ר' מנשה יהושע פדוואה בעניין חזקת הפרנסים להיות שליחי ציבור בימים נוראים

א. תולדות ר' מנשה יהושע פדוואה

ר' יהודה מצליח¹ ב"ר אברהם רפאל פדוואה² היה רב ראשי במודינא שבאיטליה החל משנת תמ"ה או שנת ת"נ, עד לפטירתו בכ"ט באב שנת תפ"ה. שני בניו, ר' מנשה יהושע ור' מנחם עזריה³, היו רבנים נודעים בזמנם. במאמר זה נעמוד על תולדות חייו של רבי מנשה יהושע (להלן: רמי"פ)⁵. יש ונוסיף פרטים גם על חכמים

1 השם מצליח הוא שם פרטי שהיה נפוץ באיטליה, ואינו שם משפחה. ראה מ' וילנסקי, מחקרים בלשון ובספרות, ירושלים, תשל"ח, עמ' 297 והערה 26. וילנסקי מנה שם את שלושה עשר הרבנים הראשיים ששימשו במודינא מאמצע המאה הי"ז ועד אמצע המאה י"ט בערך, ובירר שם פרטים רבים על כל הרבנים הללו, ונסתייעתי בדבריו.

2 שם זה נכתב בצורות שונות: פדווה, פאדוואה, פאדובה, פדובה. אני נקטתי בכתוב על פי הכתיב המופיע בתשובה המתפרסמת בזה. סביר שמוצא המשפחה הוא מהעיר פדובה.

3 בת של ר' יהודה מצליח היתה אמו של המקובל ר' שמשון חיים נחמני. ראה תולדות שמשון לרש"ח נחמני על פרקי אבות, ליוורנו, תקכ"ו, בסוף הסכמת רמ"ע פדוואה: "אלה הדברים אשר דבר הצעיר אחי אמו של מע' הרב המחבר... מנחם עזריה בלא"א מ"ו הרב המפורסם כמהר"ר יהודה מצליח פאדווה זצ"ל".

4 על אודותיו, ראה מ' בניהו, ספר הזכרון לרב יצחק נסים, חלק ה, ירושלים, תשמ"ה, עמ' רסה-רעא.

5 יש לציין כי בספר תולדות גדולי ישראל וגאוני איטליה, שחיבר ר' חננאל ניפי עם הוספתו של ר' מרדכי שמואל גירונדי, טריאסט, תרי"ג, לא נזכר רמי"פ בפני עצמו. הוא נזכר על ידי ר"ח ניפי בעמ' 163 אות נ', תחת הערך של אביו ר' יהודה מצליח. גם רמ"ש גירונדי בעמ' 172 אות צט, כתב ערך על ר' יהודה מצליח, אבל לא הזכיר את בניו. חכם אחר, כנראה מאותה משפחה, נזכר בעמ' 245 אות כה, הוא ר' מנשה חיים פדובה שפעל בזמן ר' שמואל אבוהב, לאמור לפני התקופה המדוברת כאן.

נוספים בני המשפחה, אבל לא נאריך בזה, אלא נעשה זאת רק לצורך בירור ענייני רמי"פ, כפי שיראה המעיין.

הדעת נותנת שרמי"פ נולד במודינא⁶ סביב שנת ת"נ, אבל לא ידועה לנו שנת הולדתו. בשנת תע"ט הוא מכונה "אב בחכמה רך בשנים"⁷.

ביום ב' בכסלו, שנת תצ"ו, בעת הפולמוס על רמח"ל, העיד ר' ישעיה בסאן בפני רבני מודינא, שגם חתמו על העדות. ואלו הם: ר' אברהם ידידיה ב"ר מנחם שמשון באזילה זלה"ה, ר' מנחם עזריה בכמוהר"ר יהודה מצליח פאדווה זלה"ה, ור' אברהם חי בכמוהר"ר נתנאל גראציאנו. באותה עדות נכתב כ"ע:

אך בזאת ראינו חובה לעצמנו ומוטל עלינו להגיד לידע ולהודיע ולהודע כי האלוף הרב המובהק כמהר"ר מנשה יהושע פאדווה נר"ו לא היה אתנו עמנו במעמד זה ולא ימצא כתב ידו בכלל החתומים למטה, מסיבת היותו קרוב אל האלוף כמוהרר"ב [ר' ישעיה בסאן] נר"ו.

לאמור, רמי"פ נמנה עם רבני מודינא, אבל הוא לא היה ממקבלי עדותו של ר' ישעיה בסאן על אודות רמח"ל מפני שר' ישעיה וגם רמי"פ היו נשואים⁸ לבנותיו של ר' בנימין כהן⁹ (רב"ך), וא"כ הוא היה דיין פסול מפני שהוא קרוב לעד. כן עולה

6 ככתב יד שבו נמצאות קינות על רבני מודינא הנמצא בספריית היברו יוניון קולג', סינסינטי, אוהיו, ארצות הברית Ms. Acc. 572, עמ' 3, נמצאת קינה שכתב ר' שמואל יאודה מצליח כהן על אחיו רמ"ע פאדווה, שבה הוא כותב שעיר מולדתו של רמ"ע היא מודינא. א"כ קרוב שגם אחיו, הלא הוא רמי"פ, נולד שם.

7 בשו"ת שמש צדקה לר' שמשון מורפורגו, ויניציאה, תק"ג, חו"מ ס' לג, דף כז ע"ג, נמצא פסק של ר"ש מורפורגו כנגד פסקו של ר' נתנאל הלוי, ואחר כך הסכמות רבנים לפסק ר"ש מורפורגו, שהן משנת תע"ט. בראש ס' ח, דף לא ע"ב, נכתב: "שלושה קני מנורה טהורה וברה עולים בקנה אחד המה הרבני המובהקי' שבעתים מזוקקים שבק"ק מודונא יע"א ובראשם המאור הגדול ר"מ ור"מ כמוהר"ר יהודה מצליח פדווה נר"ו". בסי' ט הסכים ר' אפרים הכהן ממודונא. בריש ס' י, דף לב ע"ד, נמצאת הסכמת רמי"פ, ובראשה נכתב: "ברא כרעא דאבה מזיכה אבא, אב בחכמה ורך בשנים, כמוהר"ר מנשה יהושע בכמוהר"ר יהודה מצליח פאדווה נר"ו נכנס באוכלוסא ויוצא באוכלוסא".

8 ש' גינצבורג, ר' משה חיים לוצאטו ובני דורו, אוסף אגרות ותעודות, תל אביב, תרצ"ז, אגרת קמ, עמ' שלט-שמ; מ' שריקי, אגרות רמח"ל ובני דורו, ירושלים, תשס"ט, אגרת קמ, עמ' שעז.

9 יתכן שנישואי רמי"פ היו בשנת תס"א, ראה השערת מ' בניהו, ספונות, יד [ספר דון יוד, התנועה השבתאית ביוון], ירושלים, תשל"א-תשל"ח, עמ' תלא והערה 4. ראה גם לקמן ליד הערה 21.

10 על היות רב"ך חמיו של רמי"פ אנו קוראים בשו"ת שמש צדקה לר' שמשון מורפורגו, ויניציאה, תק"ג, או"ח ס' ח, דף יו ע"ג, שם כתב רימ"פ תשובה ובה כתב: "וכן העיד על זה הרב הגדול המקובל האלהי כמוהר"ר ב"ך [בנימין כהן] מו"ח [מורי חמין] נר"ו". וכן כתב ר' אליהו הלוי באגרתו:

מסדר החתימות על קבלת עדותו של ר' ישעיה בסאן כי כנראה ר' אברהם ידידיה היה באותה העת רב ראשי במודינא¹¹, ולכן הוא חתם ראשון¹².

בתאריך שלהי חשון תק"א חתומים שלושה רבנים אלו כרבני מודינא בהסכמה על פירוש אור החיים לר' חיים נ' עטר¹³, ויניציאה, תק"ב¹⁴, כאשר נוספה אליהם לאחר חתימתו של ר' אברהם ידידיה גם חתימתו של רמי"פ. באותו תאריך ובאותו סדר הם חתמו גם על הסכמה לספרו של ר' חיים נ' עטר הנקרא פירות גינוסר הכולל את פרי חדש ופרי תואר, אמשטרדם, תק"ב.

מאוחר יותר אנו מוצאים את הסכמת רמי"פ בספרים אחרים, אבל ללא שמות של רבנים נוספים ממודינא. כך בספר לחמי תודה לר' ישעיה בסאן, ויניציאה, תק"א, נמצאת הסכמתו של רמי"פ מתאריך ה' בניסן תק"א: "הסכמת הרב המובהק גיסו של הרב המחבר זצוק"ל שואף זורח בתורתו בק"ק מודונא". לפניו חתם ר"ש מורפורגו מאנקונה, ואחרי רמי"פ חתם ר' ישראל ברכיה פונטאנילה מריגיו. כך גם בספר זית רענן לר' אברהם אבלי, ויניציאה, תק"ג, נמצאות שלוש הסכמות. הראשונה בתאריך כ"ה בשבט שנת תק"ג, מאת: "הרב ה"ה מוהר"ר משנה¹⁵ יהושע בכמוהר"ר מצליח פאדווה רב של ק"ק מודונא". אחריה הסכמות של ר' ישראל ברכיה פונטאנילה ושל ר' ישראל בנימין באסאן שניהם מריגיו. האם אנו למדים מהעובדה שרמי"פ חתם כרב

"זוה שנים שכתבתי זה למורי חמי מהרמי"פ פאדווה והשיב לי שכן הוא נוהג ועושה מעשה ושכן נהגו מר אביו זקני זצוק"ל ומר חמיו מהרב"ך ז"ל והרב המופלא גיסו כמוהר"ר ישעיה בסאן ז"ל, עכ"ל בקיצור". האגרת נתפרסמה ע"י ר' בונפיל, 'שתים עשרה איגרות מאת ר' אליהו ב"ר שלמה רפאל הלוי (די ואלוי), סיני, עא (תשל"ב), עמ' קפד. ראה גם הערה 24.

11 בג' בכסלו שנת תצ"ז חתמו ר' אברהם ידידיה ואחריו רמי"פ על כתובה שנתכבה במודונא, הנמצאת בספריית אוניברסיטת קולומביה, ארצות הברית Ms. X 893 K 5193.5 (צילומה בבית הספרים בירושלים F 57255, MSS-D 2365). גם כאן ר' אברהם ידידיה חתם ראשון.

12 כך סבור וילנסקי (לעיל הערה 1), עמ' 299, מס' 8. הוא למד כן מסדר החתימות על פירוש אור החיים דפוס ויניציאה. גם סדר החתימות שכתבנו עד עתה תומך בדעתו.

13 במכתב ששלח ר"ח נ' עטר בכ"א אב תק"ב לעסקני "ועד ישראל" במודינא, הוא כותב בין השאר "ידרשו משמי בשלום מעלת הרבנים ה"י לכולם בשם הרב כמהר"ר משה אשכנזי והרב הזקן יצ"ו ה' יאריך ימי, והרבנים כמהר"ר מנשה וכמהר"ר מנחם פאדווה וכמהר"ר אברהם חי גראציאנו הי"ו ולכל החברים". פורסם על ידי ב' קלאר, 'כתבים חדשים לתולדות עליית בעל אור החיים לארץ ישראל', ספר היובל לכבוד פרופ' אלכסנדר מארכס (עורך: ד' פרנקל), ניו יורק, תש"ג, עמ' 109.

14 בתחילה נמצאת תמיד רשות והסכמות הועד הקטן של ויניציאה. ראה מ' בניהו, הסכמה ורשות בדפוס ויניציאה, ירושלים, תשל"א, עמ' 143-148. וכן בשאר הספרים שנדפסו בוויניציאה והווכרו כאן, נמצאת בראשונה רשות והסכמת הועד ורק אחריה הסכמות של רבנים.

15 צ"ל: מנשה.

יחיד של מודינא על מעמדו? לאמור, האם עולה מכאן כי הוא משמש כרב ראשי של העיר? קשה לדעת. הרי לפנינו ספר מפתחות הזוהר ל' ישראל ברכיה פונטאנילה, ויניציאה, תק"ד, שבו נמצאת בראשונה ובתאריך כ"ב באב תק"ג "הסכמת הרב המופלג כמוהר"ר משה הירש ליפשיץ נר"ו אור תורתו זורח בעיר מודונא יע"א". אחריה, באותו שבוע, ויתכן שזה היה באותו יום, נדפסה "הסכמת הרב המובהק זקן שקנה חכמה"¹⁶ כמוהר"ר מנשה יהושע פאדווה נר"ו המאיר לארץ ולדרים בעיר מודונא יע"א". לפיכך קשה לדעת אם משני הספרים הללו נוכל להסיק על מעמדו של רמי"פ כרב ראשי של מודינא. ברם בספר פחד יצחק לר"י לאמפרונטי, ויניציאה, תק"י, נמצאות הסכמות של רבנים מערים שונות באיטליה, וביניהם גם הסכמת שלושה רבנים ממודונא¹⁷, וזה סדרם: ר' מנשה יהושע פאדווה, ר' משה ליפשיץ, ר' יצחק פורמיגיני. אפשר שמכאן יש להסיק כי משנת תק"י הוא שימש כרב ראשי במודינא¹⁸.

בחלק השני של ספר שושנים לדוד לר"ד פארדו, ויניציאה, תקי"ב, נמצאות הסכמות של רבנים מערים שונות מאיטליה, כאשר מכל עיר נמצאת רק הסכמה אחת. כנראה שהחותם משמש כרב העיר. מטעם העיר מודונא חתום: "הכי אמר רב רבא דעמיה הרב המופלא אב"ד ור"מ דק"ק מודונא נר"ו... הצעיר מנשה יהושע פאדווה"¹⁹.

ב. משפחתו

כתבנו לעיל כי רמי"פ היה נשוי לבתו של רב"ך. נראה שהוא התחתן בגיל צעיר, מפני שמצאנו ממנו תשובה ארוכה בענייני מיסים שכתב לבקשת חמיו, וכך כתב בסופה²⁰: "נאם חתנו הצעיר מנשה יהושע בלא"א מ"ו האלוף כמוהר"ר יהודה מצליח

16 הוכרח לכתוב כך, כדי שלא נפרש את המלה זקן כפשוטו. זאת מפני שראינו לעיל (ליד הערה 7) שבשנת תע"ט נאמר עליו: "אב בחכמה ורך בשנים", ולא יתכן שכעבור כעשרים וחמש שנים, הוא נקרא זקן כפשוטו.

17 בקטלוג של בית מכירות קדם, מס' 49, חלק 1, דצמבר 2015, פריט 143 הוא תשובה הלכתית בעניין ו' קטיעא, כנראה משנת תקי"ד, ועליה חתומים ארבעה מרבני מודינא. שלושה אלו המנויים בפנים, ועליהם נוסף ר' אברהם חי גראציאנו החתום שלישי לפני ר' יצחק פורמיגיני.

18 כך כתב גם וילנסקי הנ"ל, בהערה 1. אבל בהסכמה על מפתחות הזוהר שהבאנו לעיל ר' משה ליפשיץ חתם ראשון.

19 בסדר תיקון חצות לילה, ליוורנו, תקכ"ה, נמצאת הסכמת: "המאור הגדול הרב המובהק אב"ד ור"מ של ק"ק מודינא יע"א", מתאריך שלהי ניסן, תקכ"ה, והחותם על ההסכמה הוא רמי"פ.

20 כתב יד הספריה הלאומית והאוניברסיטאית של שטרסבורג, צרפת (Ms. 4086 F 3961), דפים 359-332. יש לציין כי בתשובה ארוכה זו נמצאות הערות לא מעטות בגליון.

פאדווה חותם פה מודונא יום ג' בשבת י"ז לחדש אלול שנת התע"ח²¹. ידוע לנו על בן אחד שלו בשם אליעזר, שתשובתו נדפסה²².

יש לציין לדברי ר' רפאל ב"ר אברהם גאליקו²³: "מפי מורי ורבי כמוה"ר מנחם עזריה, ששמע ממעלת החכם השלם כמוה"ר יהושע פאדוואה רב של מודונה אביו ז"ל". מכאן עולה שיש לרמ"פ בן נוסף בשם מנחם עזריה. אולם אני מסופק אם רמ"פ היה קורא לבנו על שם אחיו, ונראה לי יותר לומר שיש כאן טעות סופר, וצריך לומר בסוף דבריו: אחיו ז"ל.

ג. מועד פטירתו וקנינת חכמי דורו

רמ"פ נפטר ביום ד' בסיון שנת תקכ"ז, כפי שכתב ר' שמואל יהודה חזק ממודינא²⁴: ביום א' ס' קרח דרש דרשתי להספדו של הרב הכולל אבי רכב ישראל ופרשיו האלוף המרומם נ"י ע"ה פ"ה כמהר"ר מנשה יהושע פאדווה זצוק"ל שנפטר במודונא ביום ד' לחדש סיון תקכ"ז, ובאותו זמן הוה על הוה תבא כי באה השמועה שנפטר ברוויגו החסיד כמהר"ר אברהם שמואל דיאנה ז"ל.

ר' אליהו ב"ר שלמה רפאל הלוי אב"ד אליסנדריה היה מתלמידי²⁵, וגם הוא נשא

21 האות האחרונה אינה ברורה דיה, אבל כך נראה לקוראה. מכל מקום יום ג' יז באלול יכול לחול בשנים: תע"א, תע"ד, תע"ז, תע"ח. לעיל הערה 7, ראינו שבשנת תע"ט הוא נקרא "רך בשנים", וא"כ בשנת תע"ח ודאי שהוא רך בשנים. ראה גם לעיל ליד הערה 9.

22 בספר לחמי תודה לר' ישעיהו בסאן, ויניציאה, תק"א, בסוף הספר, דף קח ע"א-ע"ד. ראה גם ליד הערה 29.

23 בכתב יד הנקרא חשק טוב, ליקוטים על הש"ס, הנמצא בספריית טריניטי קולג', קמברידג', אנגליה (Ms. F 12 8 F 12153), עמ' 43. בדף 3 ע"ב נמצא: "נאם הצעיר הכותב רפאל בר אברהם גאליקו"

24 בספרו הנקרא ספר הזכרונות דברי הימים, המכיל חידושים ודרשות, כתב יד בית המדרש ללימודי יהדות, ניו יורק Ms. 5905 (צילומו F 35231) דף 134 ע"ב. בדרשה עצמה אין פרטים על הנפטרים, אלא יש רק מראי מקומות לדברי חז"ל שהדרשן השתמש בהם. תאריך זה מקוים גם בדרשותיו של ר' ישראל בנימין בסאן כתב יד אוקספורד, נויבאוור 996 (F 22472). בדף 78 (על פי קטלוג נויבאוור עמ' 214) נמצא הספד על דודו ר' מנשה יאושע שנפטר בד' סיון תקכ"ז. כאמור לעיל, ראה הערה 10, ר' ישעיהו בסאן, אביו של ר' ישראל בסאן, ורמ"פ, נשאו את בנותיו של ר' בנימין כהן (רב"ך).

25 ראה הערה 10. שם רמ"פ מכונה גם בשם "חמי", ואילו כאן לא נזכרת עובדה זו, אלא אם כן נפתור את ראשי התיבות "מ"ו" הנזכרים בהמשך בדברי ר' אליהו כן: מורי וחמי, ולא נפתרם כמקובל (ראה לדוגמה לקמן ליד הערה 33): מורי ורבי.

עליו הספד. הרי תחילת דבריו²⁶: "ביום ב' פ' בלק²⁷ שנת התקכ"ז עשיתי הספד לפטירת הגאון כמהר"ר מנשה יהושע פאדווה מ"ר²⁸ ו"מ ור"מ דק"ק מודינא במעמד כמה עירוניס וראשי גייסות שלא מבני עמנו". בסיום ההספד הוא כותב: "ודברתי על בנו של הרב ז"ל שנפטר בחייו כמהר"ר אליעזר²⁹ ז"ל שהיה חבירי בתורה והמית עצמו ע[ליה] ומר אביו קבל עליו דינו באהבה ועשיתי קינה עליו כדלקמן". לאחר זאת נכתבה קינה מחורזת בת שמונה בתים כשכל בית מכיל ארבע שורות בחרוזים. הבית התשיעי והאחרון מכיל שבע שורות. הבתים הם במשקלים שונים, שפת הקינה היא ארמית, והמילים מנוקדות.

ר' אפרים ב"ר יוסף גליקו כתב עליו קינה בת עשרה בתים במשקל מסוים ובחרוזים, ובתחילה כתב³⁰:

קינה היא וקוננה כרם ה' צבאות בית ישראל הנאהבים והנעימים אל הלך ארון האלדים האדם הגדול בענקים ושמו נודע בשערים דן ידן עמו בצדק ומשפט ומישרים הדין המצויין החכם הכולל האלוף התורני כמוהר"ר מנשה יהושע פאדווה ר"מ ור"מ דק"ק מודונא יע"א.

ר' יעקב ב"ר משה ליפשיץ כתב אף הוא קינה במשקל ובחרוזים בת שבעה בתים ובראשה כתב³¹:

קינה היא ותהי לקינה על פטירת הרב המובהק החסיד והעניו הדיין המצויין ה"ה כמהר"ר מנשה יהושע פאדווה זצוק"ל ר"מ ור"מ דק"ק מודונה ביום ל' לפטירתו אחר אשר הספידוהו כתורה וכהלכה בבה"כ של המפוארים בני אוסילאו יע"א.

גם ר' יחיאל ב"ר אליעזר נחמן פואה כתב עליו קינה בת תשעה בתים במשקל ובחרוזים, ובראשה כתב³²:

שמעתי ותרגז בטני נגרה כיאור עיני השביעני במרורים הרווני לענה כי פנה זיוונו הדרנו פנה יען כי נקרא אל השמים מעל אלופנו ועטרת ראשנו ה"ה הרב המובהק חכם הכולל ענותן כהלל עמוד הימיני פטיש החזק ארי בן ארי מ"ר³³

26 דבריו נמצאים בפנקס של דרשותיו הנמצא בכתב יד ירושלים 4⁰374, דף 79 ע"א.

27 היינו ב' בתמוז, שזה כחודש לאחר פטירת רמ"פ.

28 ראה הערה 25.

29 ראה ליד הערה 22.

30 קינות (לעיל הערה 6), עמ' 10.

31 שם, עמ' 11.

32 שם, עמ' 12.

33 ראה לעיל סוף הערה 25.

כמוהר"ר מנשה יהושע פאדוה זצוק"ל ר"מ ור"מ דק"ק מודונא יע"א על זאת אספדה ואילילה מעי מעי אוחילה אדברה במר רוחי אולי יחשך כאבי. קינה ארוכה בת כ"ב בתים במשקל ובחרוזים כתב ר' יהושע סגרי. כדרכם של הכותבים דבריו משופעים במליצות וחלקן מסומנות בגרשיים, וכדי לא להאריך ויתרתי על הסברן. בראש הקינה כתב (עמ' 13):

האדם הגדול בצדיקים כי ימות באהל אהלה של תורה בעלי תריסין שוני הלכות... וספדו לו כל ישראל בתוך ימי בכיתו, ויהי בעת ספוד הסופדי"ם, יהיה כל לב נמס בפיק ברכים, וחלחלה כל מתנים, ועפעפים יזלו מים, על האי"ש הלזה ההולך בשד"ה לקראתינו, אדם שר ורב מעללים, זקן מופלג בחכמה בעונה ובחסידות במותב תלתא כחדא, אין כמוהו מור"ה, הרב הגדול הגאון המופלא כמוהר"ר מנשה יהושע פאדוה זצוק"ל ר"מ ור"מ דק"ק מודינא יע"א שנקרא אל השמים מעל, ביום שלא נאמר בו כי טוב, אלי גנו גן רטוב, ד' לחדש סיון התקט"ז ליצירה, ליעקב עת צרה...

עוד חכמים כתבו קינות על פטירתו של רמ"פ, ולא נאריך בדבר³⁴. מדברי המספידים אנו למדים כי רמ"פ נחשב מאוד בעיניהם, והם הכבירו על גדולתו בתורה דברי שבח והלל.

ד. יצירתו

אין בידינו חיבור שכתב רמ"פ, וגם לא ידוע לנו אם כתב חיבור מסוים³⁵. בספרי חכמי הדור שנדפסו מצויות ממנו כמה תשובות³⁶. כן נמצאות כמה מתשובותיו בכתבי

34 ר' מזל טוב ב"ר שמשון יעקב ממודינא (שם, עמ' 14), ר' שלמה ידידיה ב"ר אברהם חי סיניגליא (שם, עמ' 16). קינות נוספות שם עמ' 19, 20. קינה נוספת, שאין ידוע שם מחברה, נמצאת בכתב יד של בית המדרש ללימודי יהדות בניו יורק Ms. 4019, דף 2.

35 בקטלוג 'יודאיקה' ירושלים, מכירות פומביות, במכירה ביום ט' בחשון תשנ"ג, פריט 403 מתואר כקונטרס 'תקנות האגרות והתשלומים של הקהלה היהודית של מודינה לתקופה המתחילה בחודש ניסן תצ"ח באיטלקית, מעט בעברית. ויניציאה 1738 [תצ"ח]... בסוף נוסח "חרם" בעברית על מי שלא יקיים את ההוראות הללו, מאת הרבנים אברהם ידידיה באזילה ואברהם חי גראציאנו". באותו קטלוג במכירה מיום כ"ד סיון תשנ"ט, פריט 370 מתואר כקונטרס תקנות בענייני מסים של בני ק"ק מודינא מיום כ' תמוז תקט"ו (29 ביוני 1755) באיטלקית עם ציטטות רבות ו"מודעא רבה" בעברית, נדפס בפירינצה דפוס יצחק דה פאס תקט"ו, 16 עמודים. אחרי התקנות החתומות ע"י ממוני הקהל בענייני מסים: "מודעא רבה" מאת שלושת פרנסי הועד הכללי של מודינא, בעברית, מנשה יהושע פאדוה, אברהם חי גראציאני, ודוד כהן.

36 שו"ת שמש צדקה או"ח סי' ח (ראה לעיל הערה 10); חו"מ סי' יח אות י (ראה לעיל הערה 7). שו"ת משאת משה לר' משה ישראל, קושטא, תצ"ה, אהע"ז סי' ג, דף קכ ע"א וע"ב. שו"ת מים רבים לר'

יד במקומות שונים³⁷, ומהן נדפסו בדורנו כמה תשובות³⁸.

כן מצאנו תשובה אנונימית שנדפסה זה מכבר, ומתברר שהיא תשובתו של רמ"פ. וכך הם פני הדברים. בפחד יצחק לר"י לאמפרונטי ערך קדוש על י"ן, ליק, תרכ"ד, דף קנ ע"ב ד"ה שאלה, נדפסה השאלה הבאה³⁹:

שאלה. מי שהוזהר מהרופאים שלא לשתות יין מפני שמזיקו, ונתרחק ממנו מכל וכל ואפי' יין של מצוה איננו טועם רק מקדש ומברך על הכוס ואחרים שותים, אי שפיר דמי למעבד הכי לכתחלה.

רפאל מילדולה, אמשטרדם, תצ"ז, יו"ד סי' יא. שו"ת לחמי תודה לר"י בסאן, ויניציה, תק"א, שת"י תשובות-הסכמות, סוף סי' לא, סוף סי' לב. פחד יצחק לר"י לאמפרונטי, ערך בית הכנסת דף כא ע"א וע"ב, סוטה דף יד-טו, ספק קידושין דף קיז, קכא, ספר תורה דף קמד. שו"ת ר' בנימין כהן (רב"ך), ירושלים, תש"ל, סי' צד. ספונות, יד (לעיל הערה 9), עמ' תלח-תמא.

37 ראה לדוגמה ספונות, יד (לעיל הערה 9), עמ' קלד והערה 66, בשו"ת פרי יצחק לר' יצחק פינצי, כתב יד ספרית בית המדרש ללימודי יהדות מס' 7234 (Rab. 1583), בין עמ' 45 לעמ' 46 נמצאת סוף תשובה וחתמתו של רימ"פ: "הנלע"ד כתבתי וחתמתי שמי הקטן כמצווה ועושה מנשה יהושע בן לא"א האלוף כמוהר"ר יהודה מצליח פדוואה נר"י". ראש התשובה אינו צמוד לחתימה והוא נמצא קודם לכך, אבל אין שם מניין דפים ולכן איני מציין מקומה. בכתב יד הספריה הלאומית והאוניברסיטאית של שטרסבורג, צרפת (Ms. 4089 F 3964), דפים 18-19 נמצאת תשובתו, והוא חותם: "הנלע"ד כתבתי פה מודינא יום ה' בשבת י"ב לחדש ניסן שנת התצ"ד הצעיר מנשה יהושע בכמהר"ר יהודה מצליח פאדוואה". חסרה כאן ברכת המתים על אביו, שנפטר בשנת תפ"ה, כפי שכתבנו בראש דברינו. בכתב יד זה יש תשובות נוספות ממנו, דפים: 323-326; 341-342; 349-353. בכתב יד בספריה הנ"ל (Ms. 4093 F 3967) דפים 193-194 נמצאת תשובתו משנת התק"ב. בדף 343 נמצאת תשובה אנונימית, אבל בראשה כתוב: "זה כתב ידו של מ"ו מנשה יהושע פדוואה זצ"ל". בכתב יד הנמצא בבית המדרש הארצי לרבנים, האוניברסיטה ללימודי יהדות, בודפשט, הונגריה (Ms. K 19 F 47016), דף 8 (בפגינציה שניה) נמצאת תשובת ר' מנשה יהושע פדוואה ועמו חתמו גם ר' משה [בן] מהר"ר צבי הירש יצ"ו ליפשיץ, ר' יצחק בכ"מ משה פורמיגיני. בכ"י הקהילה היהודית במנטובה מס' 88 (F874), דף 115 ע"ב, נמצאת הסכמתו יחד עם הסכמת ר' ישעיהו באסאן ועוד רבנים לפסק של ר' בנימין כהן (רב"ך). בכ"י קאופמן 158 A, עמ' 231-232 נמצאת תשובה שלו בעניין שמועה רחוקה. בכ"י קאופמן 160 A, עמ' 231-232 נמצאת תשובתו על מסים.

38 כרם שלמה (באבוב), ב (ניסן, תשל"ט), עמ' י-יג. לא נאמר שם מה מקור כתב היד. אכן תשובה זו נמצאת גם בשו"ת גבעת פנחס לר' פנחס חי ענו, כתב יד הנמצא בספריית האוניברסיטה יוהן קרישטין סנקנברג, פרנקפורט דמיין, Ms. Qu. 13, חלק ה, דפים קלט ע"ב - קמא ע"א, והיא נמצאת גם בכ"י קאופמן 160 A, עמ' 233. ראה על תשובות נוספות אצל מ' בניהו, היחסים בין יהודי יוון ליהודי איטליה, ירושלים, תשמ"מ, עמ' 265, 277, 287.

39 ר"ד טירני, עיקרי הד"ט, או"ח, יג, כה, כתב: "וראיתי להרב פחד יצחק אות ק' (שעדיין לא נדפס) ערך קדוש על היין שאלה במי שצוה לו הרופאים... ותשובתו בצדה ארוכה להוכיח" וכו', ומביא תמצית התשובה בקיצור.

התשובה לשאלה זו אינה חתומה, וכנראה נשמט בטעות שמו של המשיב. ברם, ברוך שמסר עולמו לשומרים, ואנו יכולים כיום לומר בברור כי המשיב הוא רמי"פ. קביעה זו מתבססת על העובדה ששאלה זו ותשובתה נמצאות גם בכתב יד קאופמן A 155 (צילומו בבית הספרים הלאומי בירושלים F 32249), עמ' 299-301. כאן נתפרש שמו של המשיב והוא רמי"פ. קיימים כמה הבדלים בין נוסח התשובה בפחד יצחק לנוסח הנמצא בכתב היד, וארשום רק אחד מהם לדוגמה. בראש התשובה בפחד יצחק יש משפט פתיחה שאינו מצוי בכתב היד, והוא רשום לקמן:

תשובה. מסוגי(ו)[י]ן דנזיר פ"ק ופ' שלשה מינים מוכח בהדיא דשתיית יין קדושא ואבדלתא מעיקר המצוה היא, לדברי המפרש שם מדאורייתא, ולדעת הפוסקים שם ובפ' ע"פ מדרבנן, וכיון שכן פשיטא דלאו⁴⁰ שפיר קעביד. ולא מבעיא...

ואכן השינויים העיקריים הנמצאים בפחד יצחק, מלבד שינויי נוסח קלים, הם כדוגמת שינוי זה. לאמור, אלו הן הוספות והשלמות על הנוסח הנמצא בכתב היד. לכן נראה לי שהתשובה בפחד יצחק היא מהדורה בתרא של התשובה שבכתב היד.

ה. בירור ביחס לחכמים נוספים מאותה משפחה

נעסוק כאן בכמה בירורים הקשורים לחכמי משפחה זו, וכוונתי לאלו הקרואים בשם מנשה, כדי שנדע להבחין בינם לבין רמי"פ. לכאורה ההבחנה פשוטה ביותר, שהרי רמי"פ נקרא מנשה יהושע, ואם כן ההבחנה ברורה. אבל מתברר שהיו שטעו, ולא אציין להם כאן, וסברו שחכם בשם ר' מנשה פדוואה וחכמים דומים בשם זה הם הם רמי"פ. ול כן דומני שמן הראוי להעמיד את הדברים על דיוקם.

1. על חכם בשם ר' מנשה חיים פדוואה שפעל בזמן ר' שמואל אבוהב, כתבת לעיל⁴¹. מצויה ממנו אגרת שכתב לר' בנימין כהן (רב"ך)⁴². כן נדפסו כמה משיריו⁴³.

2. כתב ר' אביעד שר שלום בזילה⁴⁴: "ובזה מהר"ר מנשה פדובה זצ"ל פירש פסוק תהלים (עא, טז) אבא בגבורות ה' אלהים אזכיר צדקתך לבדך", עיין שם. הואיל וספר אמונת חכמים נדפס לראשונה במנטובה שנת ת"צ, לא יתכן שר' אביעד יזכיר את

40 בכתב היד הנוסח: [תשובה] נלע"ד דלאו שפיר קעביד ולא מבעיא...

41 ראה הערה 5.

42 ספריית בית המדרש ללימודי יהדות, ניו יורק, (Ms. 4021 F 29826), עמ' 51.

43 ראה ד' ברגמן, צרור זהובים, ירושלים, תשנ"ח, עמ' 443-450.

44 ר' אביעד שר שלום בזילה, אמונת חכמים, פרק כג, מנטובה, ת"צ, דף לו ע"ב; מהד' זכרון אהרן, ירושלים, תשע"ו, עמ' רכב.

רמי"פ בברכת המתים. מכאן עולה כי קיים חכם בשם ר' מנשה פדובה שפעל סמוך לפני תקופתו של רמי"פ.

3. הזכרנו לעיל את ר' מנחם עזריה שהוא אחיו של רמי"פ. לר' מנחם עזריה היה בן בשם מנשה. ר' מנשה זה, הנקרא כמובן ר' מנשה פדוואה, חתם על תשובה בזה הלשון⁴⁵: "יום ב' בשבת ה' ניסן התקל"ט ליצירה, הצעיר מנשה בלא"א מ"ו כמהר"ר מנחם עזריה פאדווה זצ"ל". ר' מנשה הביא חלק משירי אביו לדפוס, כפי שאנו קוראים⁴⁶:

לשלמות המלאכה אמרנו להציג פה שירים משובחים ומפוארים לברית מילה מעשה ידי אמן הרב הגדול המופלג בדורו נ"י ע"ה פ"ה כמהר"ר מנחם עזריה פאדווה זצוק"ל, אשר נמסרו לנו מידי בנו ההולך בדרכיו, מעלת החכם השלם הדיין המצויין סיני בקדש בישראל גדול שמו כמהר"ר מנשה פאדווה נר"ו אשר אור תורתו זורח פה ליורנו יע"א.

מכאן עולה שר' מנשה היה בליוורנו, והמדובר בשנת תקנ"ג. בשנת תקנ"ו מצאנו את ר' מנשה פאדווה חותם יחד עם רבני ליוורנו באסיפת רבני איטליה שהתקיימה בפירנצה⁴⁷. בשנת תקס"ה מצאנו את רבני ליוורנו וביניהם ר' מנשה פדוואה חתומים על תשובה⁴⁸. כן שמענו על חכם בשם ר' משה ישראל פדוואה שהיה בליוורנו⁴⁹. נראה שמדובר בשני חכמים שונים, אבל עדיין צריך בירור⁵⁰.

45 התשובה נמצאת בכתב יד מוסקבה-גינצבורג 251, עמ' 22-23.

46 כך נכתב בספר מכשירי מילה לר' אליהו ב"ר יוסף שמאע הלוי, ליוורנו, תקנ"ג, דף 4 ע"א. העתקתי את הדברים מספר מכשירי מילה, מהד' אהבת שלום, ירושלים, תשד"ם, עמ' 20.

47 ראה על כך מ"ד ועקנין, אגרות והסכמות רבינו חיד"א, בני ברק תשס"ו, מדור שני, עמ' סט. במבוא בעמ' סז כתב את המקורות הקשורים לאסיפת הרבנים, וביניהם האגרות שפרסם בספרו.

48 בשו"ת זרע יעקב, לר' יעקב גוניס ואיס, כתב יד הנמצא בספריית בית המדרש ללימודי יהדות, ניו יורק, (Ms. 7074 F 43350), דף 25 ב. בדף 349, נמצאת תשובת רבני ליוורנו בשנת תקע"ב, אבל שמו של ר' מנשה פדוואה נעדר. ברם בכתב יד הנמצא בספריית תלמוד תורה של ליוורנו, ליוורנו, איטליה (Ms. 140 F 12533), המכיל את ספר פתח התיבה על דקדוק שכתב ר' מנחם קאסטיל נובו, נמצאת הסכמתו של ר' מנשה פדוואה ס"ט, מתאריך "יום רביעי בשבת ששה לחדש מנחם התקע"ב ליצירה". אין מניין דפים ולכן איני יכול לציין את מיקום ההסכמה.

49 כך נמצא בספר פרי צדיק לר' יצחק פינצי, כתב יד הנמצא בספריית בית המדרש ללימודי יהדות, ניו יורק, (Rab. 1583 MSS-D 8615), דף 37 ע"ב: "הסכמת הרב כמוהר"ר משה ישראל פאדווה מכוון שבתו בק"ק ליוורנו יע"א". אין כאן תאריך, אבל התקופה מתאימה, שהרי ר"י פינצי נפטר בשנת תקע"ג.

50 בניהו (לעיל הערה 4), עמ' רסט, הערה 13 כתב: "בכ"י אוכספורד 837 (ס' 21598) נזכר ר' משה ישראל ב"ר מנחם עזריה פאדווה מרבני ליוורנו (דף 306א) ושם הסכמת אביו מט"ו בתמוז תק"ל (3305). כלום טעות מעתיק היא ומנשה ומשה אחד הם".

מאיךך שמענו על ר' מנשה פדוואה שפעל במודונא באותה העת⁵¹. כך כתב ר' ידידיה הלוי⁵²:

איש חי רב פעלים אימתו מוטלת... גבהו דרכיו ומחשבותיו... מאן חשיב מאן רקי"ע⁵³ דומה לתכלת, המאור הגדול לממשלת, ה"ה הרב המופלא מר חמי הדין המצויין ר"מ ור"מ דק"ק מודונא כמהר"ר מנש"ה פאדוב"ה נר"ו.
ר' אברהם חי סיניגאליא בחיבורו על המילה כתב⁵⁴:

מצאתי ראיתי כ"י של כמהר"ר מנשה פאדובה נר"ו על עניין של תגלחת דלעיל וז"ל ראיתי מדקדקים מלשון כמהרר"י ואל"י⁵⁵ בה' ט"ב להתיר בלי טעם ושום ראיה בעולם בימים שמר"ח עד השבוע שחל בו ט"ב וכו'.

ר' אברהם חי כתב את חיבורו סביב לשנת תצ"ד⁵⁶, ודומה שהוא היה בן מודונה⁵⁷. א"כ ר' מנשה פדוואה המוזכר כאן פעל במודונה.

כן שמענו על חכם בשם ר' מנשה פדוואה ממקור נוסף. ר' רפאל ב"ר אברהם

51 ר' ידידיה זה היה בנו של ר' אליהו הלוי (ראה הערה הבאה). ר' אליהו נפטר בשנת תקנ"ב.

52 בקובץ איגרות הנמצא בספריה של האקדמיה ההונגרית למדעים, כתב יד קאופמן (A170 F 12679), עמ' 22-23. לפני האגרת נכתב: "העתק איגרת שכתב הרב הגדול מר דודי כמהר"ר ידידיה הלוי נר"ו למע' הרב המופלא כמהר"ר מנש"ה פאדוב"ה חמי"ר מ"מ דק"ק מודינא זצוק"ל כשנגמר השידוך שלו עם בתו של הרב הנז"ל". המעתיק הוא נכדו של ר' אליהו הלוי אב"ד אלסנדריה (על פי הכתוב בדף 5 באגרת ששלחה החיד"א ומפורש בה שם הנמען, שהוא ר' אליהו הלוי אב"ד אלסנדריה. לגבי המעתיק שהוא נכדו כך מפורש בכמה מקומות ואחד מהם בדף 58: "העתק אגרת מהרב מר זקני זצוק"ל", והחותם על האגרת הוא: "הצעיר אליאו הלוי ס"ט", ובעמ' 59 הוא חותם: "אליאו הלוי בכמהר"ר ש' זצוק"ל ס"ט"). נראה שר' ידידיה הלוי היה בנו של ר' אליהו הלוי.

53 על פי מועד קטן כח ע"א: "מאן חשיב, מאן ספין, מאן רקי"ע". ציון הגרשיים מציין כי יש כאן משחק מילים עם המילה רקי"ע. כי בנוסף לפירושים שכתבו שם תוס' ד"ה מאן רקי"ע, כאן גם כוונתו לרקי"ע ממש כדי להמשיך עם 'דומה לתכלת'.

54 נמצא בספריית היברו יוניון קולג', סינסינטי, אוהיו, ארצות הברית (Ms. 588 F 20388), דף 27.

55 ר' יצחק וואלי היה מרבני מודונה בזמן ר' שמואל אבוהב. אמנם יש שכתבו שהוא פעל גם במנטובה ובוורונה ואפשר שגם בליוורנו. ראה מאמרי 'תשובת ר' אליה דניאל מהטוב ור' יצחק ב"ר שמואל לוי וואלי בעניין אם פורים מבטל אבלות של שלושים', מוריה, תלט-תמא (תש"פ), עמ' כז-כח.

56 בדף 33 כתב שמל את בנו בשנת תצ"ד. בדף 26 כתב על מעשה שאירע בשנת תצ"ג, ובאותו דף כתב על מעשה שאירע בשנת תפ"ט.

57 בדף 33 כתב ר' אברהם שיר למילה: "שיר חברו כמהר"ר מ"ז"ט [מזל טוב] שליט זצוק"ל לכבוד המילה". בסוף השיר הוסיף: "והתפילה שחבר הרב הנ"ל תדרשנה מעל הקונטרסים שלי בע"ה". הרב מזל טוב פעל במודונא, וא"כ דומה שגם ר' אברהם פעל שם. ראה גם וילנסקי, מחקרים (לעיל הערה 1), עמ' 420, ס' 110.

גאליקו⁵⁸ בספרו חשק טוב⁵⁹ כתב במקומות רבים⁶⁰: "מפי מורי ורבי מנחם עזריה תנצב"ה". לענייננו יש לדעת שר' רפאל מזכיר בחיבורו גם⁶¹ "מפי מורי ורבי המשכיל מנשה פאדבא נר"ו", או: "מפי מורי ורבי מנשה פדובה נר"ו". אין הוא מצייין בן מי הוא מנשה פדובה שהיה מורו, אף שסביר לומר שהכוונה לבנו של ר' מנחם עזריה.

ידיעה מעניינת מר' מנשה פדוואה כתב ר' מרדכי שמואל גירונדי, וזו היא⁶²:

אמר המאסף דבר בעתו מה טוב, דשמעתי ממורי האחרון מהח"ר מנחם עזריה מאיר קאסטיל נובו נר"ו מרביץ תורה ומ"ץ במח"ק⁶³ פאדובה יע"א, דאין לסמוך על ספר באר עשק⁶⁴ דכשמו כן הוא ויקרא שם הבא⁶⁵ עשק כי התעשקו עמו, דלא כיון לאמת בהוראותיו ואין רוח חכמים נוחה הימנו. וכן טוב ונכון שלא לסמוך על לקט הקמח לר' משה חגיז (!) תנצב"ה, כי לא כתבו אלא לעצמו ולזכרונות⁶⁶, ולא להורות ממנו הלכה לדורות. וכך קיבל מפי רבני ליוורנו ומלכם בראשם הגאון המפורסם בכל תפוצות ישראל מוהר"ר חיים יוסף דוד אזולאי זצוק"ל, ומשנהו שו"ר⁶⁷ טוב הרב המובהק המופלא סוה"ר עצו"ר⁶⁸ כמהר"ר מנשה פאדובה זלה"ה זיע"א. ועוד שמע בפרט⁶⁹ הרב מורי מהר"ר מנשה הנ"ל דאין לסמוך גם על שערי דורא⁷⁰.

58 נראה שפעל בפירנצי. חתימתו בשנת תקנ"ז עם רבני פירנצי נמצאת בספר אגרות (לעיל הערה 46), עמ' עא. אמנם אין בטחון בכך, מפני שמשפחת גאליקו היא משפחה עניפה, ויתכן שהיה עוד חכם בשם זה.

59 ראה לעיל הערה 23.

60 דפים 8, 10, 13, ועוד הרבה.

61 דפים 12, 64 בהתאמה.

62 בספרו לקוטי שושנים כתב יד, הנמצא באוסף מונטיפיורי בלונדון מס' 180 (F 5173), חלק א, ס' תקפא. ציין לכך והעתיק חלק ממנו ר' משה הלל, מסכת תמורות, ירושלים, תשפ"ב, עמ' 15, הערה 20.

63 ומורה צדק במחנה קדשנו.

64 ראה מה שכתבתי בעניין זה בספרי עמודים בתולדות הספר העברי, הדר המחבר, ירושלים, תשע"ח, עמ' 230-231.

65 מליצה על פי הפסוק: "ויקרא שם הבאר עשק כי התעשקו עמו" (בראשית כו, כ).

66 ע"י מה שכתבתי במאמרי 'קונטרס חידושים ופסקים מהמהרי"ט מכתב יד', ישרון, לב (תשע"ה), עמ' קא-קב, אות י [שו"ת מבי"ט, מהדיר ר"ד אביטן, מהד' זכרון אהרן, סוף חלק ב, ירושלים, תשע"ה, מבוא הזכרונות, עמ' 17-18, אות י].

67 מליצה על פי הפסוק: "שוחר טוב יבקש רצון" (משלי יא, כז).

68 סיני ועוקר הרים עצום ורב.

69 הקריאה של מילה זו אינה ודאית.

70 הסתייגות זו לא מצאתיה בפוסקים. ע"י בספר שערי דורא, מהד' ר"ד דבליצקי, בני ברק, תשפ"ב,

מיהו ר' מנשה פאדובה המוזכר כאן? מלשון המאסף נראה שהוא מרבני ליוורנו, שהרי הוא כותב "קיבל מפי רבני ליוורנו ומלכם בראשם... ומשנהו... כמהר"ר מנשה פאדובה", והרי כתבנו לעיל על ר' מנשה פדוואה שהיה בליוורנו, והוא בנו של ר' מנחם עזריה.

סופו של דבר, קשה לברר כמה חכמים היו בשם ר' מנשה פדוואה. אך ברור שהיה רק חכם אחד בשם ר' מנשה יהושע פדוואה.

1. תשובת ר' מנשה יהושע פדוואה

במאמר זה בחרתי להדפיס תשובה נוספת שלו הנמצאת בכתב יד מוסקבה גינצבורג 1320 (F 48406), דף 197 ע"א וע"ב. בתשובה זו משיב רמ"פ על פסקו של ר' ישראל קמחי, שליח צפת. את ר' רפאל⁷¹ ישראל קמחי מצאנו בכמה ערים באיטליה בשנים תפ"ט-תצ"ב (1729-1732). בהיותו בשליחות השיב ר' ישראל תשובות הלכתיות על שאלות שנשאל מחכמים, או מקהילות הקודש שעבר בהן. על תולדותיו הארכתי במקומות אחרים, ובהם פרסמתי שלוש תשובות ממנו⁷². מהמתפרסם כאן עולה שבשליחותו הוא היה גם בג'נובה (גנואה), עיר נמל הנמצאת בצפון איטליה, ואף פסק בעניין מסוים לקהילה הנמצאת באלסנדריה. אלסנדריה היא עיר הנמצאת

מבוא, עמ' 1-3, בשבח הספר.

71 בתשובה שלפנינו הוא נקרא רק בשם ישראל. גם בספרו עבודת ישראל שנדפס אחרי פטירתו על ידי אחיו, באימיר, תצ"ז, הוא נקרא בשער הספר בשם: ישראל קמחי. ר' ישראל קמחי נפטר בשליחותו ולא זכה לחזור לצפת, לכן היה מקום לומר שהשם רפאל נוסף לו מפני חוליו בהיותו באיטליה. אלא שבאגרת השליחות שניתנה לו על ידי חכמי צפת בשנת תפ"ח הוא נקרא כבר בשם רפאל. האגרת נתפרסמה ע"י בן צבי, 'ארבע אגרות שדר"ם מחברון ומצפת לפיסה', סיני, ל (תשי"ב), עמ' פו. גם בתשובתו שפרסמתי במאמרי 'תשובה בעניין שמן שומשומין בפסח לר' רפאל ישראל קמחי', מוריה שד-שו (תשס"ד), עמ' כב-לב [=ר"י בוקסבוים (עורך) קובץ המועדים: חג הפסח, חלק שני, ירושלים, תשס"ו], עמ' תרי"ג-תרכ"ג = י"ש שפיגל, פתחי תפילה ומועד, ירושלים, תש"ע, עמ' 429-439], שמלשונה עולה שכתבה בהיותו בצפת הוא חותם בשם: רפאל ישראל. פרטים נוספים על הרב קמחי (נוסף על האמור בהערה 71) ראה בספרי (בדפוס) שערי תפילה ומועד, עמ' 646.

72 ראה מאמרי 'תשובת ר' ישראל רפאל קמחי, מחכמי צפת, בעניין ברכת הגומל והקשר בינה לבין יום העצמאות', בתוך: א' פרזיגר (עורך), דרכי דניאל, מחקרים במדעי היהדות לכבוד הרב פרופסור דניאל שפרבר, רמת גן, תשע"ז, עמ' 357, ששם כתבתי עיקר תולדותיו, ושם בהערה 1 הפנית למאמרים נוספים שלי שבהם הארכתי יותר וגם פרסמתי מתשובותיו. בהערה 2 שם הפנית למקור שממנו עולה כי הוא היה גם בליוורנו, וכתבתי כי זו ידיעה חדשה. אבל באותה העת נעלם ממני כי קדמני בכך א' יערי, שלוחי ארץ ישראל, ירושלים, תשי"א, עמ' 434, שכתב שהוא היה בליוורנו, אלא שיערי הביא מקור שונה מהמקור שכתבתי שם.

צפונית לגנואה, ומרוחקת ממנה כ-85 ק"מ.

כשהגיע ר' רפאל ישראל קמחי לג'ינובה הוא דן במנהגם של פרנסי קהילה באלסנדריה, שנהגו לעבור לפני התיבה בימים הנוראים. ר' ישראל פסק כי יש לבטל את המנהג הזה, ואף איים על הפרנסים כי יטיל עליהם חרם אם לא ישמעו לפסק שלו. אין בידינו פרטים רבים על מעשה זה ועל פסקו של ר' ישראל, ואין אנו יודעים מה טעם רצה ר' ישראל לבטל את מנהג הפרנסים. לא הצלחתי למצוא במקורות בני התקופה וגם במקורות נוספים, פרטים נוספים על מעשה זה, ולפיכך קשה לדעת מה היה הרקע שעל פיו פסק ר' ישראל.

מכל מקום, לפי דברי רמ"פ, נשלחה אליו בקשה, כנראה מאת הפרנסים, "לחוות להם דעתי אם מוכרחים לשמוע אליו". כלומר הפרנסים פנו לרמ"פ כדי לדעת אם הם מחוייבים לשמוע לפסק של ר' ישראל. לא נתברר מדוע היתה פנייה דוקא לר' ישראל, ולא לאחד מרבני איטליה האחרים. אכן עצם הפנייה לרב נוסף אינה צריכה להפתיע. הרי על פי הכתוב לפנינו ר' ישראל הורה כפי שהורה מבלי שנדרש לכך, אם כי כאמור אין יודעים לנו פרטי המעשה, וניתן לומר שאכן הייתה פנייה אליו מצד גורם מסוים. ברם גם בכגון זה, כלומר גם לאחר שרב שנשאל פסק באופן מסוים, לא מן הנמנע שהצד השני יפנה לרב אחר כדי לברר מה דעתו באותו עניין⁷³.

רמ"פ יצא בתשובה חריפה מאוד כנגד ר' ישראל, ובריש דבריו כתב שאין הוא מאמין שר' ישראל פסק כפי שנמסר לו. טענותיו העיקריות של רמ"פ הן: אחת, שאין חכם יכול להורות שלא במקומו, והרי ר' ישראל הוא שליח מצפת. טענה שנייה, אין ברשות ר' ישראל לגזור גזירות על הציבור שלא היו עד הנה. לשון אחר, אין בכוחו לבטל את מנהג הקהילה, שהוא מנהג שנהגו בו מקדמת דנא. טענה שלישית. יש חזקה במצוות, ולכן אי אפשר להעביר בעל תפילה מחזקתו.

כאמור, אנו חסרים פרטים על עצם המעשה, וגם אין אנו יודעים את המשך הדברים, אם ר' ישראל ענה לו, וכיצד פעלו בני הקהילה בסופו של דבר. לא נאריך כאן בטיעונים שטען רמ"פ, ומה היה יכול להשיב עליהם ר' ישראל⁷⁴.

73 במאמרי 'ויכוח שעבר בין ר' יעקב חאגיז לבין ר' גבריאל אישפראנסה ור' יהונתן גאלנטי בעניין פדיון הבן של בת כהן לדורותיו', מן הגנזים, ה (תשע"ה), עמ' מח-מט, ובהערות 14-13, עמדתי על תופעה זו, וציינתי למקורות נוספים. וראה מה שהוספתי במאמרי 'ויכוח שעבר בין ר' משה אלשיך, ר' משה נאג'ארה, ר' יצחק ׳ן ארחה ור' יוסף קארו לבין ר' משה מטראני (מב"ט) בעניין יצחק אמיגו', מן הגנזים, ז (תשע"ו), עמ' ז, הערה 26.

74 ביחס לטענה הראשונה שאין להורות שלא במקומו, אציין בזה לספרו של ר' מאיר אריאל, בית הוראה, ירושלים, תשע"ז, חלק א, שער ב, שהרחיב בזה. ביחס לטענה השנייה שאין לצאת נגד מנהג מקובל, ראה בספר נעימת הכהנים שיצא בההדרתי, פתח תקוה, תשפ"ג, מבוא, עמ' כב-כז ובציונים שם, וכן בספר עצמו, ומובן שנושא זה נדון בספרים רבים. ביחס לחזקה במצוות לגבי

***

[תשובת ר' מנשה יהושע פדוואה בעניין חזקת הפרנסים להיות שליחי ציבור בימים נוראים]

מה שכתבו מן אלסנדריה שהרב כמהר"ר ישראל קמחי שליח צפת כתב להם <מגינבו"א⁷⁵> לבטל המנהג שנוהגים שם להתפלל בימים הנוראים הפרנסים, וזה באימים גיזומים וחרמים, במגילת ספר אשר שלח אליהם כתובים וחתומים, וגזר עליהם להכריז ולקרותה בבה"כ בשמו, ושאלו ממני הצעיר לחוות להם דעתי אם מוכרחים לשמוע אליו ולבטל מנהגם וחזקת המתפללים אשר מכמה שנים עדיין היא מוחזקת בידם. וזאת תשובתי אליהם.

תמה אני אם יצאו הדברים המרים המאוררים האלה מפי קדוש, קדושת הגוף וקדושת תמים, הולך בתומת[ו], צדיק יסוד עולם, ומילי כי הני לא מימסרן לשלוחא דרחמנא מצפת תוב"ב, כי הדברים בלתי ראויים הם למי שאמרן, ואין ארור מתדבק בברוך שאמר משמו, שם שלם וכסא שלם הוא ושלימה משנתו⁷⁶. ואין שלו' יוצא מתוך ניצו"ד ציד"ת נח"ש⁷⁷, ואפיק מורשא דסכינא חריפא אפיק שפה <ועייל שפה>

בעל תפילה, ראה אנציקלופדיה תלמודית כרך יד ערך חזקת מצוות, עמ' קלג-קלט.

75 מילה זו נכתבה מעל השורה כתוספת, ובאותו כתב של התשובה עצמה. כלומר המשיב נמצא בג'נובה, היא גנואה בצפון איטליה, כפי שכתבתי בפתיחה. הגרשיים מציינים שאין זו מילה בעברית.

76 עד כאן שיבח רמ"פ את ר' ישראל, ואינו מאמין כי הדברים יצאו מפיו. מכאן ואילך סבור רמ"פ שפעולת ר"י קמחי להחרמת הפרנסים אינה ראויה ותגרום לריב, וכמו שיבואר בהערה הבאה.

77 קטע זה מורכב ממליצות, וכדי להבינו כהלכה אציין גם למליצותיו, אע"פ שרמ"פ לא ציינם בגרשיים. את דברי רמ"פ אציין בגרש. 'אין שלום יוצא' מידי מצות (ספרי דברים כה, יא. כאן משחק מילים מצות - 'ניצוד'), 'צידת נחש' ומפיס מורסא (שבת ג, א. כאן משחק מילים מובן), 'אפיק מורשא דסכינא' (חולין יז, ב. שם בהמשך נאמר "מורשא בזע", כלומר קורע, ורמ"פ מתכוון לכך כמו שנסביר בהמשך), 'סכינא חריפא' (ב"ב קיא, ב), 'אפיק שפה' (ב"ב ד ע"א), 'בסילוא דלא מבע דמא' (כתובות צא, א. הוונה לחרם, ע"י רש"י שם), 'דמא מעקר פקיד' (כתובות ה, ב: דם מפקד פקיד. כתובות ז, ב: פקיד ועקיר). 'אל תקרי פקדון אלא פוק דון' (בראשית רבה צג, א), 'דון מינה ואוקי באתרא' (חולין קכ, ב). 'באתרא דחבריה' (מושג בפוסקים. יש כאן משחק מילים, בית רפה עם בית דגושה, על פי ב"ב ו, ב: דחבריה בטינא), 'בטינא דליבא' (כאן משחק מילים טינא טיט עם טינה שבלב הנוצר בחגיגה טו, ב). פירוש דבריו הוא, שלאחר שתמה שלא יתכן שר"י קמחי אמר כדבר הזה, כאן טענת רמ"פ מופנות על עצם הפסק, והוא כותב שלא יצא שלום מתוך 'הנצוד' היינו הניצות (הריב) כאשר ר"י קמחי מחרים, שזהו כידוע נח"ש בנוטריקון, ובחריפות

בסלוא דלא מבע דמא מעקר פקיד, אל תקרי פקדון אלא פוק דו⁷⁸ מינה ומן[י]נה ומוקי באתרא דחבריה בטינא בלביה, ישתקע הדבר ולא ייאמר, שלא כעניין ולא כהלכה, ואין מורין כן.

כי אין מקום לגזור לנדות ולהחרים, בתקיעה ושברים, במחנה העברים, וכ"ש באתרא שלאו דידיה, דאפילו בר בירב דחד יומא ידע הא דבזמן הזה לא איישר חילך לאורייתא ולא כל כמיניה אפילו לגדול ומופלא שבבית דין שבירושלים לאוריי באתרא דחבריה, וכ"ש לעשות גזירות ותקנות אשר מקדם לא נעשו במדינות אחרות. וכמו שהקדימנו הרמב"ם ז"ל בהקדמתו לס' היד וז"ל⁷⁹ וכל (ה)ב"ד שעמד אחר הגמרא וגזר או התקין וכו' לא פשטו מעשיו בכל ישראל, והיות ב"ד של אותה מדינה יחידים וב"ד הגדול של ע"א בטל מכמה שנים, לפיכך אין כופין אנשי מדינה זה לנהוג כמנהג מדינה אחרת, ואין אומרים לב"ד לגזור גזירה שגזר ב"ד אחר ממדינתו וכו'. עכ"ד. וכ"ש לגזור בגיזומים וחרמים חס וחלילה, אל יאמר המלך כן.

דאע"ג דמן הראוי היה למנות ת"ח ויראי שמים שיתפללו בימים הנוראים וכיוצא, כמ"ש הגהות אשירי סוף תענית בשם א"י⁸⁰, או הפרנסים הנאמנים המנהיגים המגינים על הדור שלהם כדכתב המרדכי שם⁸¹ וכן הרוקח⁸² והכלבו⁸³ שהאריך בזה, כל זה אינו אלא לכתחילה בתחילת המינוי, אבל היכא שכבר נמנה באיזה אופן שיהיה מנא לן לעכב בידו, והכא ליכא אפילו בית מיחוש ומשום אפרושי מאיסורא בהאי גברא המחזיק בתפילתו כל זמן שלא נמצא בו פיסול, אף שיש גדולים ממנו. ומאחר שכך

סכין פסקו גורם לקרע (מורשא דסכינא בזע), אפיק שפה כלומר מדבר ומתבטא (משחק מילים כי במקור בבבא בתרא מדובר בבנין הורדוס) בסילוא דלא מבע דמא (בנוסח של חרם), ודן במקום חברו דחבריה בטינא דלבא גורם טינת הלב. תודה לרב שאול אלטר שליט"א על עזרתו בהבנת דברי רמ"פ.

78 על פי בראשית רבה (צג, א).

79 המחבר קיצר בהעתקתו, אלא שהקיצורים אינם פוגמים בהבנה, ולכן לא הערתי על כך.

80 שם כתב בסוף ההגהה: "הסליחות שלפני ראש השנה צריך שיתפלל ת"ח שיש לו יראת שמים".

81 כתב המרדכי בפרק קמא דתענית (סי' תריט): "ומכאן נהגו לעבור לפני התיבה בראש השנה ויום הכפורים פרנסים המנהיגים המגינים על הדור שלהם", והובאו דבריו בבית יוסף, או"ח, סוף סי' תריט.

82 בסי' רג: "בר"ה וביו"כ יש להתפלל לרבנים ולאנשי מעשה" וכו'.

83 לא מצאתי כעין זה בכלבו. מה שמצאתי הוא בסי' סח, סדר ערב יום כפור, שכתב: "שאנו מורידין הש"צ זקן ורגיל", אבל אין בזה דין מיוחד. בסי' ע, סדר בתפילה לחמש תפילות, כתב: "לערבית יורד לפני התיבה שליח צבור שיהא אדם הגון ומרוצה לכל הקהל". מלבד אלו לא מצאתי הלכה מיוחדת לגבי ש"ץ בקשר לימים נוראים.

נהגו עד השתא, אף שהוא מנהג גרוע⁸⁴, מי הוא זה ואיזה הוא שיעכב על ידו. ואינו עניין לזה מ"ש הרב באר עשק בתשובה גבי רווק⁸⁵, דזה⁸⁶ לפי הנראה מן הכתב ראוי מצד עצמו הוא אלא שיש גדולים ממנו, וזה מוחזק⁸⁷ לית נגר ובר נגר דיפרקונה, וא"כ התמיה קיימת, ומה כל החרדה הזאת, וכי מפני שלא הוברר החזון על צד היתר טוב אנן ניקום ונגזור גזירה לגזירה. וכי זו בלבד, והלא יש ויש כמה וכמה מנהגים גרועי' ואין לנו כח למחות, שכל המשנה ידו על התחתונה וגורם קטטות ומריבות, ואין לאל ידיו להעמיד משפטי התורה על תילה כמ"ש הרמב"ם בהלכות סנהדרין (כא, ה), וכ"פ בש"ע ח"מ סי' י"ז (סע' ג). ובכמה דברים צריכים אנו להעלים עין, דמוטב שיהיו שוגגים ואל יהיו מזידיים (ביצה ל, א), וכשם שמצוה לומר דבר הנשמע כך מצוה שלא לומר דבר שאינו נשמע (יבמות סה, ב), עד שנהגו להקל מלמחות אפילו בעוברי עבירה כדפסק רמ"א ב"ד ססי' של"ד (סע' מח)⁸⁸, אצ"ל⁸⁹ שאין לנו להתעצם בנדון שלפנינו דלא חמיר כולי האי. והדבר ברור שאם באנו למחות בכיוצא בזה ירבו המחלוקות, ויהיה הפרוץ מרובה על העומד, וגדול הוא השלוי⁹⁰.

ולבי אומר לי כי שמא לא הרצו הדברים כהויתן לפני הרב הגדול הנ"ל, ולא הודיעו לו כי בכל מדינות איטל(ו)יא כך נוהגים להחזיק בתפילות של הימים נוראים, או כפי מה שמתפשטים ביניהם, וכשהבן ממלא מקום אבותיו בקצת הוא קודם אחר אביו ויש להם על מה להסמך ממ"ש התייר הגדול הרשב"א זל בת"י⁹¹ דכלל גדול בכל המנויין שהבן קודם, ואפילו בכהן גדול, ואפילו יש אחרים גדולים ממנו, וכמ"ש

84 אין כוונתו שתפילת הפרנסים היא מנהג גרוע, אלא כוונתו באופן כללי. לאמור, גם אם יש מקום שהחזיק במנהג גרוע, אין לבטלו ללא סיבה מוצדקת.

85 ר' שבתי באר, שו"ת באר עשק, ויניציאה, תל"ד, סי' קז. מדובר ברווק בגיל שלוש, ללא הדרת פנים, שהייתה לו חזקה של שלוש שנים כבעל תוקע, ובכל זאת ר' שבתי כתב שאין חזקה זו מועילה לו.

86 היינו רווק שהיה תוקע בשופר המוזכר בתשובת באר עשק, שר' שבתי בתשובתו כתב שלמרות שהיה מוחזק שלוש שנים כבעל תוקע, בכל זאת אין זו חזקה, והציבור יכול למנות תוקע אחר.

87 היינו הפרנס שעליו מדובר אצלו הוא מוחזק להיות ש"ץ. לכאורה קשה, שהרי גם הרווק המדובר בתשובת באר עשק היה מוחזק שלוש שנים כבעל תוקע. אלא שר' שבתי בתשובתו, דף קכב ע"א כתב שלוש טעמים מדוע חזקתו אינה נחשבת חזקה.

88 שם נאמר: "ולכן נהגו להקל מלמחות בעוברי עבירה, שיש לחוש שיהיו עומדין על גופנו ומאודנו"

89 מילה זו קשה לקריאה, וכך נראה לקרוא. והכוונה: אין צריך לומר. היינו שבמקרה שלפנינו ודאי שאין למחות, שהרי אין מדובר כאן בעוברי עבירה.

90 במקור יש כאן ריווח עד למשפט הבא. אפשר שהריווח בא לציין שהמשפט הבא הוא כעין עניין חדש, ולכן כתבתיו כראשו של הקטע הבא.

91 בתשובותיו, וכוונתו לחלק א סי' ש.

שדרשו מפ' [סוק] והכהן המשיח תחתיו מבניו (ויקרא ו, טו; ספרא שם), וכן פסק רמ"א בא"ח סי' נ"ג (סע' כה), ובי"ד סי' רמ"ה (סע' כב), וכ"ש דלית לן לאפוקי גברא מחזקתיה כל שלא אירע בו פיסול, כמו שאין להעביר חזן מאומנותו אלא אם כן נמצא בו פיסול. ואדרבה, מבעי ליה לאיניש לאהדורי אמצוה דרגיל בה, ממאי דכתב המגן דוד (או"ח סי' תקפ"א ס"ק ג) בשם ס' חסידים (סי' תשכח), וכתב דמש"ה נוהגים להדר להתפלל התפילות שהוא רגיל בה, רק שלא יתפלל בחזקה, שאינ²² להתקוטט בשביל שום מצוה, ובכגון דא אמרו (קידושין נג, א) הצנועים מושכים את ידיהם, לא שמן הדין אני אומר שאם הוא מוחזק במצוה זו חזקתו חזקה. והאוהב שלו ורודף שלו לוקי גברא אחזקתיה ואקביעותיה קמא, ואם אינה חזקה גמורה, ויש טענות מכאן ומכאן, כבר הר' [ב] ב"ח ביאר משפטן בא"ח [סוף] סי' תרי"ט דלהשקט המריבות יותר טוב שיתפלל בימים הנוראים הש"ץ הקבוע לכל השנה. זהו הנלע"ד. ומעלת הרב מריה דאתרא היושב על מידין, הוא יורה הוא ידן, על הדין על האמת ועל השלו', והמלך שהשלו' שלו ישפות לנו שלו' אכי"ר.

נאם המשיב מפני הכבוד ומשיב שלו' לכל אדם, מנשה יהושע פאדווה

92 מכאן ואילך דברי רמ"פ.

הגיליון מוקדש לעילוי נשמת

הרבנית ליאורה פטרובר ע"ה

אשת הרב משה אברהם פטרובר שליט"א
רב קהילת 'שערי דעת' בירושלים וראש ביהמ"ד להוראה 'אמרי ישר'
שהרביץ תורה שנים רבות בישיבת שעלבים.

הייתה מיוחדת ביראתה ובחוכמתה
מחנכת בחסד ומומחית בלשון הקודש.

תנצב"ה

